

Eucharistia u Descarta¹

The Eucharist in Descartes

MARTIN ŠKÁRA

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
Filozofická fakulta
Katedra filozofie

Abstract

The question of the Eucharist and transubstantiation is part of metaphysical reflection in the history of modern philosophy, especially in the seventeenth century. A specific case in this area is the contribution of René Descartes. Descartes does not comment on the problem of the Eucharist and transubstantiation on his own initiative. This issue is present in this French thinker only on the basis of some suggestions to which he had to respond. For this reason, it is even more interesting to study Descartes' argument. The aim of the present study is to show the main lines of Descartes' argumentation with the transition from physics to metaphysics, as this argumentation emerges from the selected correspondence and the objections and replies to Descartes' *Meditations on the First Philosophy*.

Keywords: Descartes, Eucharist, Transsubstantiation, Body, Soul, Consecration

¹ Príspevok je súčasťou riešenia grantovej úlohy APVV-20-0583: „Možné svety a modality: súčasné filozofické prístupy“.

Úvod

Predkladaná štúdia sa predmetne venuje vybraným osiam úvah Reného Descarta k problematike eucharistie a transsubstanciácie. Z tohto dôvodu si prekladaný text autora nenárokuje na vyčerpávajúce podanie tohto zložitého a pre Descarta nie z vlastnej iniciatívy riešeného problému. Kvôli prehľadnosti sa preto jednotlivé časti štúdie sústreďujú na základné čiastkové otázky, reflexie a riešenia tematiky *eucharistie* a *transsubstanciácie* u Descarta. Na základe takto stanoveného cieľa a v istom zmysle chronologicky sa jednotlivé tézy predkladanej štúdie budú usilovať o naznačenie problematiky tzv. pokusu o *fyziku eucharistie*. Tá sa však vzhľadom na komplexnosť mnohých dôsledkov plynúcich z tejto teologumény ukáže ako nedostatočná. Z tohto dôvodu sa preto Descartes uchýlil k zavedeniu metafyzického elementu a svoje fyzikálne úvahy musel preniesť na pole metafyziky a prirodzenej teológie a napokon sa uchýlil k rozhodnutiu tieto úvahy pozastaviť a skôr o nich mlčať, alebo prinajmenšom o nich nepísať. Problematika *eucharistie* u Descarta nepredstavuje zásadnú oblasť, ktorá by integrovala filozofický corpus francúzskeho filozofa. Aj napriek tomu je daná problematika nielen súčasťou *námietok k Meditáciám o prvej filozofii*, ale zároveň ju zakladateľ novovekej filozofie reflektuje v niekoľkých listoch, ktoré adresoval vybraným korešpondentom. Descartes sa k otázke *eucharistie* a *transsubstanciácie* dostal ako k problematike, ktorá predstavovala akýsi sekundárny rámec jeho celkovej mysliteľskej snahy, a ako sa uvidí neskôr, sprvoti úvah na poli *prírodnej filozofie*, resp. fyziky. Nech už vyznie spojenie *fyzika eucharistie* a *transsubstanciácie* akokoľvek zavádzajúco a v istom zmysle odvážne, Descartes sa k tomuto špecifickému problému primárne vskutku vyjadroval z pohľadu fyziky, ktorý sa napokon ukázal ako nedostatočný. Inak povedané, k teologuméne *eucharistie* a *transsubstanciácie*, aj napriek tomu, že jej v scholastickej filozofii bola venovaná mimoriadna pozornosť – a Descartes dostáva počas svojich študijných čias predovšetkým vzdelanie v plných intenciách scholastiky² –, sa Descartes dostáva nie na vlastný podnet, ale na základe niektorých príľahlých iniciatív súvisiacich s hlavnými mysliteľskými osami, ktoré si jej autor predsavzal. V súlade s vyššie uvedenými zámermi predkladanej štúdie sa budú jej úvahy odvíjať od uvedenia problematiky v prístupe Tomáša Akvinského a Tridentského koncilu cez súlad Descartových princípov filozofie a niektorých otázok teológie s prechodom od otázok k riešeniu: fyzika eucharistie – fyzika transsubstanciácie, naznačením obsahu z *námietok* a odpovedí k *Meditáciám o prvej filozofii* –, k analytike povrchu telies a k záverečnému odhaleniu duše ako garanta jednoty a prechodu od prirodzenej transsubstanciácie k transsubstanciácii nadprirodzenej ako aj k niekoľkým otázkam vyplývajúcim zo slov samotnej konsekrácie: „Hoc est corpus meum“. V rámci zdrojov venovaných problematike *eucharistie* a *transsubstanciácie* budem čerpať primárne

² Pozri Geneviève RODIS-LEWIS: *L'Œuvre de Descartes*, zv. 1, Paris, Vrin, 1971, s. 15 – 25.

z vybraných Descartových listov Mersennovi a Meslandovi, vrátane námietok a odpovedí z *Meditácií o prvej filozofii*.

Prístup Tomáša Akvinského a Tridentského koncilu ako (dobové) východisko
V katolíckej tradícii je problematika *eucharistie* zväčša traktovaná na základe postojov sv. Tomáša Akvinského, ktorý bol Tridentským koncilom oficiálne prehlásený za učiteľa Cirkvi. Sám Descartes sa s Akvinským oboznamuje už na Collège La Flèche. V liste Mersennovi z 25. decembra 1639 oznamuje, že vlastní jednu *Sumu*³. V zásade ide o filozofickú reflexiu problematiky *sviatosti*, ktorú, ako bolo naznačené vyššie, Descartes nerieši na poli metafyziky, ale predovšetkým na poli svojej *fyziky*. Aj preto možno tvrdiť, že v prípade Descarta, na rozdiel od Leibniza, ide reálne, nech už to vyznie akokoľvek, o *fyziku eucharistie*. Akvinský v *Sume Teologickej* proklamuje, že každá Sviatosť je znakom iba jednej jedinej veci...a tou je život večný⁴. Descartes, ktorý rieši problematiku *fyziky eucharistie* má na to pádny dôvod, ktorý mu vnukne Akvinský v *Sume Teologickej*.: „*Eucharistia je konsekráciou nejakej časti látky*“⁵. V podstate samotného chleba a vína kladených na oltár dôjde k istej zmene a tento chlieb a toto víno sú v katolíckej viere považované za tie, ktoré sa po konsekrácii stanú telom Ježiša Krista.

Tridentský katechizmus ustanovuje 3 *obdivuhodné* účinky, ktoré z Eucharistie plynú. „Prvý, že skutočné telo nášho Pána Ježiša Krista, narodeného z Márie Panny, sediaceho po pravici Otca, je v Eucharistii obsiahnuté. Druhý, že vo Sviatosti neostáva nič z podstaty dvoch zložiek, aj keď sa to zmyslom zdá byť úplne protichodné, alebo protikladné. Tretí, čo vyplýva z predošlých dvoch, že nevysvetliteľnou a celkom zázračnou dispozíciou sa akcidenty, ktoré sa javia zraku a ktoré vnímajú aj ostatné zmysly, sa udržujú bez spolupôsobenia akéhokoľvek subjektu... Pokiaľ ide o podstatu samotného chleba a vína, tá sa premení na telo a Krv Ježiša Krista do takej miery, že z nej nezostane absolútne nič a reálne už niet ani podstaty chleba, ani podstaty vína“⁶. *Zmena*, ktorá tu nastáva, môže byť synonymne vyjadrená ani nie tak termínom μεταμόρφωσις, ale skôr termínom μεταβολή⁷.

³ René DESCARTES: *Correspondance*, T. 2, ed. Adam-Tannery, Paris, Léopold Cerf, 1899, s. 630. „Mám tu ešte jednu Summu od Sv. Tomáša“. Pre zvýšenie prehľadu a v súlade s jednotným a zaužívaným uvádzaním bibliografických zdrojov Descartových zobraňovaných spisov budem pri ďalších citátoch z edície Adam-Tannery používať skrátenú verziu vo forme skratky AT (Adam-Tannery), za ktorou bude nasledovať poradové číslo (rímka číslica) príslušného zväzku a príslušná strana. V tomto prípade: René DESCARTES: *Correspondance*, AT II, s. 630. Všetky slovenské znenia pôvodných textov z AT sú vlastnými prekladmi autora predkladanej štúdie.

⁴ Pozri AQUINAS, Th.: *Summa Theologica*. III a, q. 60 a. 3.

⁵ Thomas AQUINAS.: *Summa Theologica*, IIIa, q. 73, a1, sol. 3.

⁶ *Catechismus ex decreto Concilii Tridentini ad Parochos*. Ratisbonae : Institutum Librarium pridem G. J. Manz, 1905, pars II, caput IV, Nr. XXVI.

⁷ Pozri Jean-Robert ARMOGATHE: *Theologia Cartesiana. L'Explication physique de l'Eucharistie chez Descartes et Desgabets*. La Haye, Martinus Nijhoff, 1977, s. 6. V tejto sémantickej diferencii vystupuje pojem μεταβολή v podobe latinského *mutatio* na rozdiel od μεταμόρφωσις, ktorého najbližšími latinskými ekvivalentmi sú *transformatio* a *transfiguratio*. MONTANARI pri oboch termínoch poskytuje

Tridentský koncil v tomto označení preberá slová Akvinského zo *Sumy Teologickej*: *podstata tela Kristovho strieda v sviatosti podstatu chleba*⁸. Akvinský v tejto otázke preberá označenie problematiky premeny podstaty od Hildeberta z Tours ako problematiku označenú termínom *transsubstantiatio*⁹. V konečnom dôsledku termín *transsubstantiácia* prijal aj Tridentský koncil. A Descartes závery Tridentského koncilu rozhodne čítal, a to nielen z dôvodu svojej vlastnej opatrnosti.

Súlad princípov filozofie s (niektorými) otázkami teológie

Descartes eucharistiu a transsubstantiáciu nikdy netematizoval explicitne ako otázku dotvárajúcu jeho filozofické úvahy. Predovšetkým nikdy nie základe svojho vlastného podnetu. Prvýkrát sa o otázke eucharistie zmieňuje v liste z 25. novembra 1630, ktorý adresoval svojmu korešpondentovi Marinovi Mersennovi: „Verím, že, hneď, ako ju dokončím, Vám doručím túto *Rozpravu o Svetle*, a to ešte predtým, než vám pošlem zvyšnú časť *Dioptriky*. Chcel som v nej totiž spôsobom mne vlastným podať opis farieb a *práve preto* (kurz. M.Š.) v nej musím vysvetliť, ako belosť prebýva v Najsvätejšej Sviatosti. Budem teda rád, ak to skôr, než sa k tomu dostane každý, najprv preskúmajú moji priatelia“. Descartes sa v rokoch 1629 -1630 zaoberal práve optikou. *Dioptrika* ešte teda podľa správy z listu dokončená nie je, no k problematike svetla, ktorú *Dioptrika* rieši, cíti jej

nasledovný výklad: μεταβολή poskytuje výklad v troch významových rovinách A) *change*, exchange, B) *change*, alteration, transformation, C) špecifický vojenský význam change of formation, prípadne špecifický rétorický význam variation of style, alebo muzikologický význam modulation. In: Franco MONTANARI: *The Brill Dictionary of Ancient Greek*. Leiden/Boston: Brill, 2015, heslo μεταβολή, s. 1321. V prípade termínu μεταμόρφωσις dochádza pochopiteľne k zmene významu v nasledovných podobách transformation, metamorphosis a osobitne v kontexte kresťanského myslenia transfiguration. In: MONTANARI, F.: *The Brill Dictionary of Ancient Greek*. Leiden/Boston: Brill, 2015, heslo μεταμόρφωσις, s. 1326. K dobovému výkladu termínov μεταβάλλειν, μεταποιεῖν - μεθιστάναι, μεταστοιχειοῦν, μεταρρυθμίζειν, μετασκευάζειν, z čias gréckych cirkevných otcov pozri Johannes BETZ: *Die Eucharistie in der Zeit der griechischen Väter*. Freiburg: Verlag Herder, 1955, s. 308 – 318.

⁸ *Catéchisme du Concile de Trente, II, XIX, 4*, Marbeau-Charpentier, 1923, s. 285 – 289. AQUINAS.: *Summa Theologica*, IIIa, q. 76, a. 5, c. „Succedit substantia corporis Christi in hoc sacramento substantiae panis“.

⁹ Pozri AQUINAS: *Summa Theologica*, IIIa, q. 75, a. 4. Základné myšlienky Akvinského k tejto problematike sú sumarizované v *Sume Teologickej*, v jej tretej časti, otázky 75 – 77 a v *Sume Proti Pohanom* v knihe 4m kapitolách 61 – 66. K dejinám používania termínu *transsubstantiare* a *transsubstantiatio* pozri Franz Gillmann, In: *Der Katholik*, Mainz, 38, (1908), zv. 2. Autor tejto štúdie uvádza nasledovnú líniu autorov, ktorým možno pripísať prvenstvo použitia týchto pojmov (okrem spomínaného Hildeberta z Tours): Štefan z Autunu, známy pod menom Blagiacus, autor textu *Tractatus de Sacramento Altaris*, Peter z Pávie, Peter z Celle, Peter z Blois, Alan z Lille, Peter z Poitiers a ďalších. Zároveň pozri: Ludwig HÖDL: Der Transsubstantiationsbegriff in der scholastischen Theologie des 12. Jahrhunderts. In: *Recherches de Théologie ancienne et médiévale* 31 (1964): 230-259; Gary MACY: *The Theologies of the Eucharist in the Early Scholastic Period*. Oxford: Oxford university Press, 1984. Wilfried APFALTER: Science, Law, and Transubstantiation. In: *Theology and Science* 22, 1, 2024 172-183. Mathias LAARMANN: Transsubstantiation: Begriffsgeschichtliche Materialien und bibliographische Notizen. In: *Archiv für Begriffsgeschichte*, 1999, Vol. 41, 1999, s. 119 – 150. Podľa novších názorov pôvodcom pojmu *transsubstantiatio* bol asi Robert Pullus (cca. 1080 – 1146), ktorý bol kardinálom a je považovaný za zakladateľa Univerzity v Oxforde. Porov. Joseph Goering, “The Invention of Transubstantiation”, in *Traditio: Studies in Ancient and Medieval History, Thought, and Religion* 46 (1991) 147-170.

autor povinnosť vyjadriť sa o kvalite, resp. *akcidente* Najsvätejšej Sviatosti a tou je pretrvávajúca belosť *hostie*.

Z hľadiska metódy skúmania problematiky svetla vychádza jej autor plne a bezo zvyšku zo *svojich princípov filozofie*, čomu možno rozumieť aj tak, že tieto princípy sú dostatočné a žiaden *úskok* ku *scholastickým formám* a *kvalitám* potrebný nie je. Descartes je teda, zdá sa, už v týchto časoch metodologicky *sebestačný*. To by ale v konečnom dôsledku znamenalo, že si vystačí s konceptmi, ako je *rozpriestranenosť* a *pohyb* bez toho, aby do úvahy bral práve to, čo sa v istom zmysle bude javiť ako jeden z niekoľkých zásadných problémov eucharistie – *reálne akcidenty*. Prijatý teda záver, že Descartes vylučuje z oblasti svojho skúmania akcidenty a všetky fyzikálne otázky rieši iba na poli rozpriestranenosti a pohybu, by bol prinajmenšom mylný, a preto aj očividne zavádzajúci. Práve z tohto dôvodu je potrebné otázku svetla a farby raz a znova premyslieť a zodpovedať. Farba totiž pre Descarta nie je na spôsob sekundárnej kvality nejakej látky. Vzniká, ako sa dozvedáme z *Meteorov*, šírením svetla vo veľmi jemnej látke (*matière fort subtile*), ktorá toto šírenie svetla umožňuje¹⁰. Zavedenie takejto *jemnej látky* je obzvlášť dôležité nielen pre čiastkové zdôvodnenie šírenia svetla, ale tiež pre pojem, ktorý bude zohrávať v riešení otázky Descartovej *fyziky eucharistie* dôležitú rolu – plocha (*superficie*).

31. marca 1641, čiže o jedenásť rokov neskôr, ako sa Descartes zdôveril svojmu korešpondentovi Mersennovi o potrebe venovať pozornosť Najsvätejšej Sviatosti, a to práve preto, lebo ho k tomu vedú závery skúmania povahy sveta, píše tomu istému Mersennovi list, v ktorom sa snaží obhájiť potrebu šírenia jeho filozofických záverov. Bežné filozofické závery totiž na otázku takú špecifickú, ako je Najsvätejšia Sviatosť, nestačia: „...Nechcel som otáľať s dorúčením zvyšnej časti odpovede na námietky pána Arnaulda. Sám vzhliadnete, že v mojej filozofii tomu, čo je koncilmi stanovené v otázke Najsvätejšej Sviatosti, prikladám takú dôležitosť, a na tom trvám, že vhodne ju vysvetliť bežnou filozofiou možné nie je“¹¹. Descartes sa ale zhruba v polovici roku 1640 dostal do sporu s jezuitmi. V roku 1637 od nich očakával ich presvedčenie o jeho učení, či dokonca o vyučovaní jeho filozofie na jezuitských kolégiách. Descartes bol celkom zjavne presvedčený o plnom súlade záverov jeho *fyziky* s učením cirkvi. Preto v októbri v roku 1637 píše list jednému z jezuitov (pravdepodobne Fournetovi), v ktorom mu vysvetľuje reálne obavy spolubratov spoločenstva, týkajúce sa *novátorských myšlienok* s možným dôsledkami pre otázky teológie: „...sám viem, že hlavným dôvodom, pre

¹⁰ Pozri DESCARTES, *Météores*. AT VI, s. 331-335. *Veľmi jemná látka* je okrem svojej role, ktorú zohráva pri svetle, zásadnou *entitou* pre Descartovu fyziku telies exponovaných v *Meteóroch*. Descartes v nich totiž predpokladá, že všetky telesá, ktoré nás obklopujú, pozostávajú z menších a menších častí rôznych tvarov a hrúbky. Ich usporiadanie nie je nikdy také dokonalé, aby medzi nimi nevznikali miniatúrne intervaly na spôsob medzier. Tieto medzery nie sú prázdne, ale vyplňuje ich práve spomínaná *veľmi jemná látka*. Bližšie pozri *Météores*, AT VI, s. 233.

¹¹ Descartov list Mersennovi z 31. marca 1641. René DESCARTES: *Correspondance*, AT III, s. 349.

ktorý vaši (spolubratia, dopl. MŠ) veľmi dôkladne zamietajú všetky druhy novôt v otázkach filozofie, je obava, aby nespôsobili nejakú zmenu i v teológii. Preto vás tu chcem osobitne upozorniť, že z mojej strany sa vôbec niet čoho obávať. Mám totiž dôvod Bohu vzdávať vďaky za to, že názory, ktoré sa mi vo Fyzike vzhľadom na prírodné príčiny zdali tými najpravdivejšími, boli vždy tými, ktoré sa spomedzi všetkých čo najviac zhodovali s tajomstvami Viery“¹².

Aj vďaka tejto korešpondencii je možné postrehnúť, že Descartes sám otázky výsostne teologické *otvárať* nechcel. Na jednej strane tu totiž bola reálna hrozba, že by sa čo len pootvorením dvierok do oblasti teologických otázok (ktoré by zjavne inak ako skrze svoju fyziku riešiť nemohol) mohol vystaviť takému hĺbkovému vyšetrovaniu, ako to bolo v prípade Galilea Galileiho (ktorý padol do nemilosti jezuitov). Na strane druhej Descartes mlčky predpokladal, že dôkladná metóda založená na princípoch jeho (prírodnej?) filozofie nemôže nijako protirečiť učeniu cirkvi. To ale neznamená, že by niektoré teologické otázky – ako je aj otázka eucharistie, konsekrácie a transsubstanciácie – , nemohli byť voči jeho doktríne namietané. A to sa okrem iného aj stalo, predovšetkým vo *Štvrtých námietkach k Meditáciám o prvej filozofii*.

Od otázok k riešeniu: fyzika eucharistie – fyzika transsubstanciácie

Descartes teda neustále utvrdzuje nielen seba, ale aj svojich korešpondentov o tom, že jeho filozofické princípy sú natoľko presné a zároveň obsažné, že i otázky teológie s nimi nebudú v najmenšom rozpore. A keď už v októbri 1637 jeho korešpondent číta názory o súlade záverov Fyziky s *tajomstvami viery*, tak začiatkom roku 1641 Descartes tlmočí Mersennovi ďalšie uistenie nasledujúceho znenia: „zdá sa mi, že uviesť do súladu Teológiu so spôsobom, akým filozofujem, nebude žiaden problém“¹³. Descartes si je totiž natoľko istý účinnosťou a záberom svojich princípov, že v nich nenachádza dôvod pre obavy, že by tie isté princípy zároveň nepokryli aj niektoré vybrané teologumény. Otázka *transsubstanciácie* tu predsa len predstavuje istú výnimku. Nie však preto, že by išlo o jediné problematické miesto učenia cirkvi, ale skôr preto, že doterajšie vysvetlenia tohto *tajomstva* neboli podané s takou jasnosťou, ako sa k tomu hodlá podujat' Descartes. I tento *odveký* teologický problém sa skrze jeho princípy mení na zodpovedanú otázku, ktorá je „nesmierne jasná a jednoduchá“¹⁴. A spôsob, akým sa aj s touto otázkou, otázkou *transsubstanciácie* chce Descartes vysporiadať, sa ani na chvíľku nevzdiali od oblasti, v ktorej táto otázka má najsť riešenie. Tou oblasťou je fyzika: „Budem ju musieť vysvetliť v mojej Fyzike, spolu s prvou kapitolou Genesis, čo som si predsavzal doručiť na Sorbonnu, nech sa pred tlačou ešte preskúma“¹⁵. A navyše,

¹² Descartov list Fournetovi z októbra 1637. René DESCARTES: *Correspondance*, AT, I, s. 455 – 456.

¹³ Descartov dopis Mersennovi z 28. januára 1641, René DESCARTES: *Correspondance*, AT, III, s. 295.

¹⁴ Tamže, s. 296.

¹⁵ Tamže.

ak ani to nebude stačiť, to znamená, ak budú jeho vysvetlenia prvej knihy *Genesis* a otázky transsubstanciácie v očiach povolaných posudzovateľov nie celkom dostatočné a zároveň sa objavia i ďalšie otázky, ktoré by si zaslúžili rovnakú pozornosť, Descartes je pripravený, samozrejme s pomocou a istým druhom súčinnosti, ponúknuť svoj podiel na spoločnom spísaní *celého kurzu teológie*.

Rozprava z námietok a odpovedí k Meditáciám o prvej filozofii – k analytike povrchu

Otázka transsubstanciácie ale nie je v roku 1641 pre Descarta žiadnou novou témou. V konečnom dôsledku o jej prvej zmienke v Descartových úvahách svedčí vyššie uvedený list Mersennovi z 25. novembra 1630. Otázka Najsvätejšej Sviatosti a s ňou spätá otázka transsubstanciácie bola totiž vznesená aj vo *Štvrtých námietkach k Meditáciám o prvej filozofii*. A namietajúcim posudzovateľom nebol nik iný ako Antoine Arnauld¹⁶. Jeho námietky Descartes spísal vo forme listu Mersennovi. Po námietkach k prirodzenosti ľudskej mysle a k Bohu sa Descartes v rekapitulácii Arnauldových výhrad k vyššie spomenutým témam z oblasti filozofie pozastavuje nad tým, čo by mohli tematizovať podľa Arnaulda samotní teológovia. Jedna z výhrad sa totiž týka Najsvätejšej Sviatosti Oltárnej: „Avšak odhaduji, že theology pohorší najvíce to, že podle dogmat slovutného muže nemůže, jak se zdá, zůstat celistvé a neporušené to, co církev učí o svatosvatých tajemstvích otláre“¹⁷. Arnauld namieta práve *neporušenost* a *celistvost*. Zatiaľ ale nie je známe, či ide vyslovene o tieto dva atribúty vzťahnuté na samotný proces transsubstanciácie, alebo je reč o samotnom výsledku. Vyššie bola spomenutá polemická otázka týkajúca sa toho, čo scholastická tradícia nazývala *formami* či *kvalitami*. V prípade samotnej transsubstanciácie ale do úvahy musí *strictu sensu* vstúpiť nielen pojem substancie (podstaty), ale zároveň aj pojem akcidentu, resp. akcidentov, ktoré si samotný proces transsubstanciácie implicitne nesie v sebe. Povedané v jazyku starej filozofie, predovšetkým však jazyku Stagiritu, nemožno hovoriť o podstate (substancii), ktorá by nebola nositeľom svojich vlastných akcidentov (a *per analogiam* i o subjekte bez akýchkoľvek predikátov). A práve tento aristotelovský, a preto aj tomášovský vklad nemožno v prípade transsubstanciácie opomenúť.

¹⁶ Antoine Arnauld, známy taktiež pod prezývkou Veľký Arnauld, bol jansenistický teológ, logik, matematik a filozof, autor viacerých teologických traktátov. Arnauld je však v dejinách západného myslenia známy aj svojou korešpondenciou s Leibnizom a Malebrancheom, zároveň, spolu s Pierrom Nicolom je autorom diela *La logique ou l'art de penser* (*Logika alebo umenie myslieť*) z roku 1683. Ku vzťahu Descarta a Arnaulda k problematike transsubstanciácie zároveň pozri Nadler, Steven M.: Arnauld, Descartes, and Transubstantiation: Reconciling Cartesian Metaphysics and Real Presence. In *Journal of the History of Ideas*, 1988, Vol. 49, No. 2, s. 229 – 246.

¹⁷ René DESCARTES: *Meditace o první filosofii*, prel. Glombíček, P., Marvan T., Zavádil P. Praha: Oikúmené, 2003, s. 189.

Neporušenosť a celistosť totiž Arnauld spomína práve z dôvodu otázky substance a jej akcidentov. Preto Descartes reprodukuje Arnauldov argument nasledovne: „K našej viere patrí, že keď je eucharistickému chlebu odňata substance chleba, zůstávajú mu pouze jeho akcidenty: a to jsou rozlehlost, tvar, barva, vůně, chuť a jiné smyslové kvality“¹⁸. Takáto možnosť v prípade riešeného teologického problému nie je prípustná. Arnauld navyše neuznáva žiadne zmyslové kvality, pretože v tomto ohľade je teológ z Port-Royal zástancom určitého druhu korpuskulárnej teórie. Ak teda niet zmyslových kvalít, množina akcidentov sa tak zredukuje na tvar, rozľahlosť a pohyblivosť. Ale ani tieto vlastnosti nie je možné myslieť bez substance¹⁹. Tieto Arnauldove námietky sa ale týkajú predovšetkým argumentov, ktoré Descartes využíva v *prvej meditácii*²⁰.

Descartes na tieto Arnauldove námietky, samozrejme, odpovie. Ponajprv, na svoju obranu pripomenie, že sám *reálne akcidenty* nikdy nezavrhol. A svoju obhajobu dokladá vlastnými tvrdeniami z *Optiky* a *Meteorov*²¹. Aby mohol v argumentácii pokračovať, nemôže ostať iba pri obhajobe existencie reálnych kvalít, a to aj z toho dôvodu, že „Bůh může způsobit mnohé, co nemůžeme pochopit“²². Hlavným argumentačným nástrojom sa pre Descarta stane pojem, ktorým bol spomenutý vyššie. A tým pojmom nie je nič iné ako pojem povrchu (*superficie*). Povrch je prítomný na každom telese. A ak existuje niečo, čo naše zmysly nejakým spôsobom ovplyvňuje, nie je „nic jiného než onen povrch, který je hranicí dimenzí toho tělesa, které je smyslově vnímáno“²³. A pre spresnenie Descartes dodáva, že *povrch* nie je iba vonkajší tvar telies, s ktorým do styku prichádzajú povedzme prsty ruky. Descartes svoje tvrdenie dokonca opiera ešte o Aristotelov postoj k tejto otázke, ktorý je s jeho stanoviskom súhlasný²⁴. K pojmu povrchu sa ale pridružuje ešte jeden zásadný pojem. Ten síce v tejto odpovedi Descartes neuvedie explicitne, ale vyššie už bol spomenutý. Ide o takzvanú *veľmi jemnú látku*, ktorá sa spomína v *Meteoroch*. Totiž, medzi jednotlivými časťami (časticami) múky, ktorá je potrebná pre prípravu chleba, či medzi čiastočkami tých prísad, z ktorých sa pripravuje víno, podobne ako medzi čiastočkami ostatných telies, existujú určité *nepatrné prieduchy*²⁵. Tie ale totiž „nejdou vakuem, ale jsou vyplněné vzduchem či jinou látkou“²⁶.

¹⁸ Tamže.

¹⁹ Pozri bližšie *Prvá odpoveď*. René DESCARTES: *Meditationes de Prima Philosophia*. AT VII, s. 120 a n.

²⁰ A práve v prvej meditácii je jedným z prvých krokov metodického ducha nedôverovať zmyslom z dôvodu ich klamlivej povahy. Za predpokladu invalidácie zmyslovosti vzniká neľahká otázka obrany tzv. kvalít/akcidentov.

²¹ Pozri René DESCARTES: *Météores*. AT VI, s. 239.

²² DESCARTES, R. Odpoveď na Čtvrté námietky, in: *Meditace o první filosofii*, s. 215.

²³ Tamže, s. 216.

²⁴ Pozri ARISTOTELES, *Fyzika*, IV, 209b.

²⁵ René DESCARTES: Odpoveď na Čtvrté námietky, in: *Meditace o první filosofii*, s. 2016.

²⁶ Tamže. Spomínaná *iná látka* je pravdepodobne to, čo Descartes uvádza v *Meteoroch* pod pojmom *veľmi jemná látka*.

Pre doriešenie otázky povrchu ako zásadného pojmu, ktorým Descartes rieši námietky parížskeho teológa, preto odpoveď filozofa zahrňuje nasledovnú definíciu: „...povrchom chleba, vína či jiného tělesa zde nechápu žádnou část substance neboli velikosti téhož tělesa, ba ani část obepínajících těles, anebo pouze onu hranici, kterou pojímáme mezi jeho jednotlivými částicemi a tělesy, jež je obklopují, a která nemá jinou jsoucnost než modální“²⁷. A ak k dotyku na nejakom telese dochádza, nech už je to chlieb alebo víno, je práve na spomínanej hranici. V tomto momente sa ale natíska jedna dôležitá otázka. Ako dochádza k zaručeniu *celistvosti* v prípade samotnej *Premeny*? Ak sa mení nejaká substancia na inú substanciu, v takomto prípade sa chlieb a víno „mění v substancii nějaké jiné věci tak, že tato nová substance je obsažena ve zcela stejných hranicích, v nichž byly dříve ony, čili existuje precizně na tom místě, na němž dříve existoval chléb a víno, nebo spíše..., na kterém by existovaly, kdyby tam byly, zjevně nutně plyne, že ona nová substance musí všechny naše smysly ovlivňovat naprosto stejně, jako by je ovlivňoval chléb a víno, kdyby nebyla provedena žádná transsubstanciace“²⁸. Garantovanie toho istého miesta vďaka zachovaniu tých istých hraníc ale nie je riešenie, ktoré by bolo v úplnej zhode s kanónmi Tridentského koncilu. A navyše sa v tomto tvrdení objavuje nový a markantný moment epistemologického – vnímajúceho subjektu. Ak by popravde Descartes ostal iba pri týchto argumentoch, pravdepodobne by neobstál nielen pred Arnauld, ale ani pred ostatnými teológmi, hlavne pred jezuitmi, voči ktorým mal mimoriadny rešpekt. Nuž a práve preto sa Descartes chtiac-nechtiac predsa len vráti ku kanónom Tridentského koncilu a súc znalý obsahu XIII. zasadania a jeho príslušných hláv 2 – 4 uvedie časť ich obsahu v nasledovnom znení: „proměňováním se z celé substance chleba stává substance těla Krista, našeho Pána, a zůstává pouze vzhled chleba“²⁹. Niet najmenších pochyb, že to, čo potreboval Descartes z tohto kanónu vyčítať, nie je ani tak jeho výroková časť o celej substancii chleba, ktorá sa premieňa na telo Kristovo³⁰, ale najmä záver, ktorý nemožno úplne hodnoverne v príslušnom kanóne overiť, a tým je *vzhľad chleba*. Záver, ku ktorému Descartes dospeje, ešte z toho vyvodíť nemožno. Hlavným (pojmovým) argumentom obhajoby voči Arnauldovým námietkam je pojem *povrchu*. A to jediné, s čím naše zmysly prichádzajú do styku, je podľa Descarta práve povrch telesa. Ak je teda povrch telesa to, s čím jediným prichádzajú naše zmysly do styku (najmä však hmat), a to, čo po konsekrácii ostáva z chleba, je jeho vzhľad, potom nemožno namietat, že vzhľad chleba po konverzii nie je nič iné ako jeho povrch, ktorý po konverzii ostáva ten istý. „Tu nevidím, co by se mohlo chápat jako vzhled chleba, ne-li povrch, který je uprostřed mezi jeho jednotlivými

²⁷ Tamže, s. 217.

²⁸ Tamže.

²⁹ Tamže.

³⁰ Z určitých dôvodov Descartes vynecháva najmä tú časť kanónu IV, v ktorom sa, pochopiteľne, uvádza aj premena vína na krv Kristovu.

časticami a tělesy jeho obklopujícími“³¹. To, čo Descartes potreboval zanechať, je nemenná *prítomnosť* povrchu. Zdá sa, že riešenie, o ktorom francúzsky filozof hovoril ako o jasnom a jednoduchom v plnom súlade s jeho *fyzikou*, bolo práve uvedené. Pokiaľ by sme si ale mysleli, že celá argumentácia je vyriešená, ostali by sme iba pri zdaní, pretože pojem celistvosti a nemennosti Descartes argumentačne vyriešil. Ostal ale ešte jeden problém: *prítomnosť Krista*.

Duša ako garant jednoty. Od prirodzenej transsubstanciácie k transsubstanciácii nadprirodzenej

Predošlé úvahy francúzskeho filozofa sa ukázali ako obhájiteľné na poli premeny *telies*. Takýmto *modus operandi* ale nie je možné ani stanoviť, ani zodpovedať problematiku, ktorá sa ukrýva v zásade transsubstanciácie, a síce *prítomnosť Krista v Sviatosti Oltárnej*. V konečnom dôsledku tu predsa dochádza k premene chleba a vína na *živé ľudské telo* a to je bez oživujúceho princípu mysliteľné len ako teleso. Povedané presnejšie, i Kristus ako živá osoba je *jednotou* duše i tela. Z otázky transsubstanciácie sa zároveň preto stáva otázka *individuácie*³² a z fyziky je predsa len potrebné urobiť (ú)skok do metafyziky. Jadro otázky sa tak od fyzikálnych základov premiestni do otázky (pravdepodobne) aristotelovského hylemorfizmu. Inak povedané, telesnosť *telies*, esenciálne atribúty ako *neporušiteľnosť*, *celistvosť* a argument *povrchu* (*superficie*) stále ostávajú v platnosti, no na pomoc im musí prísť predsa len *metafyzická entita*. Problém individuácie je v prípade mystéria *eucharistie* dvojité. Na jednej strane možno nadniesť otázku straty individuality *telies*, ako je chlieb a víno, na strane druhej sa vynára otázka individuality ľudského tela, resp. prítomnosti Krista v jednotlivých hostiách³³. Zdá sa, že Descartes v istom momente nachádza nové riešenie. Už nie na poli fyziky, ale za pomoci metafyzického argumentu. Preto v roku 1645/1646 píše otcovi Meslandovi nasledovné: „numerická jednota tela človeka nezávisí od jeho látky, ale od jeho tvaru, ktorým je duša“³⁴.

Transsubstanciácia *in nuce* je premenou podstaty chleba a vína na ľudské telo. *Principium individuationis* a zároveň *numerická jednota* (živého) ľudského tela nie je možná skrze jeho látku. Inak povedané, ľudské telo, v súlade s aristotelovskou a scholastickou tézou substanciálnej formy, je zloženinou tvorenou látkou a formou – dušou. Do úvahy je potrebné vniesť ešte jeden zásadný argument. Ten sa týka vzťahu ľudského tela, chleba a vína a ich premeny na *výživu*. V takomto kontexte preto možno hovoriť o transsubstanciácii prirodzenej, pretože „...prirodzená transsubstanciácia prebieha v pripodobňovaní výživy: chlieb a víno,

³¹ Tamže.

³² Pozri Geneviève RODIS-LEWIS: *L'individualité selon Descartes*, Paris, Vrin, 1950, s. 37-82.

³³ Geneviève RODIS-LEWIS: *L'individualité selon Descartes*, Paris, Vrin, 1950, s. 6-7.

³⁴ AT IV, s. 346.

ktoré prijmem, sa vo mne mení na moju krv a mäso“³⁵. Transsubstanciácia ale v princípe nie je problém, ktorý by bol prirodzený, aj napriek fyzickej premene. U Descarta však táto prirodzená transsubstanciácia pripravuje možnosť prechodu k transsubstanciácii nadprirodzenej, resp. zázračnej. A práve z tohto dôvodu Baillet bez výhrad konštatuje, že Descartov „...postup spočíva vo vysvetlení zázračnej Transsubstanciácie, ku ktorej dochádza v Najsvätejšej Sviatosti skrze Transsubstanciáciu prirodzenú a k tej dochádza v strave v našom tele bez zázra-ku“³⁶. V prípade Krista je to však s jednou odlišnosťou. Chlieb a víno, ktoré požil Kristus, boli prirodzene premenené na jeho telo a krv predovšetkým prostredníctvom *jednoty* s jeho *dušou*. A v Eucharistii práve táto jednota umožňuje chlebu a vínu ich nadprirodzenú transsubstanciáciu.

„Hoc est corpus meum“

Descartes v tomto momente čelí mimoriadne zložitej situácii. Za predpokladu, že sa sám považujem za jednu a celistvú bytosť, aj napriek tomu nemôžem svojmu duchu ubrať nič, keby som od svojho tela oddelil niektorú z jeho častí³⁷. Toto ale nie je riešenie, ktoré by sa v otázke nadprirodzenej transsubstanciácie zdalo byť uspokojivé. Fyziku telesa/tela, v ktorej je bytnosťou telies ich *rozpriestranenosť*, nemožno uplatniť na podstatu tela Kristovho v súvislosti s podstatou chleba, obdobne ako tak nemožno urobiť v prípade krvi Kristovej a vína. Takýto postup nie je možné uplatniť dokonca ani v prípade, že sa uchýlime k riešeniu prostredníctvom zakončenia telesa vyššie spomínaným *povrchom*. Je potrebné sa vrátiť k pojmu duše, ktorá je tu garantom (možnosti) jednoty a celkového procesu transsubstanciácie. „Karteziánske riešenie predpokladá dvojité úkon: premenu podstaty chleba na podstatu tela Kristovho a jednotu duše Kristovej s touto podstatou. A tento dvojité úkon je pre Descarta obsiahnutý v slovách samotného Krista: *hoc est corpus meum*“³⁸.

Ostáva preto už len dodať, že aj napriek mimoriadne odvážnej snahe otca novovekej filozofie zotrvať pri fyzike, sa napokon ambícia výkladu transsubstanciácie *generaliter* dala naplniť jedine zavedením nefyzikálnej, tzn. transcendentnej entity – duše. Preto v priamom kontexte s vyššie uvádzaným listom Meslandovi z roku 1645/1646 Descartes dospieva k záveru, že numerická jednota tela človeka nie je závislá od látky samotného tela, ale od jeho duše a práve z tohto dôvodu, „slová nášho Pána boli stále veľmi pravdivé: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur*. Nevieť teda, akým iným spôsobom mohol hovoriť tak, aby Transsubstanciáciu

³⁵ Jean-Robert ARMOGATHE: *Theologia Cartesiana. L'Explication physique de l'Eucharistie chez Descartes et Desgabets*. In: Archives internationales d'histoire des idées, č. 84, La Haye, Martinus Nijhoff, 1977, s. 74.

³⁶ Adrien BAILLET: *La vie de Monsieur Descartes*, zv. 2. Paris: Daniel Horthemels, 1691, s. 519.

³⁷ Pozri René DESCARTES: *Correspondance*, AT VIII, s. 86.

³⁸ Jean-Robert ARMOGATHE: *Theologia Cartesiana*, s. 76.

prejavil v takom zmysle, ako som ju vysvetlil³⁹. A práve moment *konsekrácie* v korelácii s dušou Kristovou poodhalí riešenie transsubstanciácie *nadprirodzenej*. Skutočnosť, že pôvodné fyzikálne úvahy na základe jasne stanovených *princípov* mali v mysli mladého filozofa ambíciu pokryť viaceré teologické otázky, sa napokon pretaví nielen do súhlasného verdiktu s učením Cirkvi, ale pole fyziky musí definitívne opustiť a na pomoc si prizvať koncept, ktorý oblasti *fyziky eucharistie* poskytne spoľahlivé rozšírenie a v určitom zmysle riešenie. Preto, zatiaľ čo pole fyziky v raných spisoch umožňovalo prístup k transsubstanciácii prirodzenej, úskok ku konceptu duše umožní to, čo by mu fyzika nedovolila – a to je prechod k transsubstanciácii *nadprirodzenej*. Preto Descartes 9. februára 1645 predstaví svojmu korešpondentovi Meslandovi nasledovné *sumárne stanovisko*: „nemám žiaden problém si myslieť, že celý zázrak transsubstanciácie, ku ktorému dochádza v Najsvätejšej Sviatosti, spočíva v tom, že namiesto toho, aby sa čiastočky takéhoto chleba a vína mali zmiešať s krvou Ježiša Krista a usporiadať sa tu niektorými osobitnými spôsobmi, aby im jeho duša dodala tvar prirodzene, im napokon tvar bez toho dodáva mocou slov Konsekrácie. A namiesto toho, že táto duša Ježiša Krista nedokáže prirodzene zotrvať v spojení s žiadnou z týchto čiastočiek chleba a vína, iba ak by boli spojené s viacerými ostatnými (čiastočkami, dopl. M. Š.), ktoré by spoločne zostavili všetky orgány ľudského tela potrebné pre život, zostáva s každou z nich v spojení nadprirodzenom, aj keby sme ich oddelili“⁴⁰. Duša sa v takomto prípade ukazuje ako metafyzická entita, ktorá nielen umožňuje nadprirodzenú transsubstanciáciu, ale zároveň aj možnosť trvalej prítomnosti Krista v každej hostii. Pretože, „takto je jednoduché porozumieť, ako je telo Ježiša Krista iba jedenkrát v celej hostii, keď nie je rozdelená, a predsa len ostáva (telo Ježiša Krista, dopl. M. Š.) v každej z jej častí úplne celé... totiž, celá látka, nech je akokoľvek veľká alebo malá, ktorá spoločne prijme tvar od tej istej ľudskej duše, sa považuje za jedno úplne celé ľudské telo“⁴¹.

Záver

Aj napriek celkovej snahe *otvoriť* problém transsubstanciácie a priniesť niektoré čiastkové vysvetlenia, sa Descartes v zásade nevyjadril k mnohým ďalším problémom, ktoré z tejto teologumény vyplývajú. To však neznamená, že by v dejinách filozofického myslenia novoveku nebolo možné evidovať tohto francúzskeho filozofa ako ľahostajného v otázke eucharistie a transsubstanciácie, čiže problematiky, ktorá sa v oblasti fyziky telies predsa len musela uchýliť k metafyzike a teológii, a to nielen preto, aby jej neodporovala. Descartes síce vniesol do spomínaných teologických úvah svoj podiel, no táto tematika mu nebola nijako po vôli a sám sa k nej dobrovoľne a z vlastnej iniciatívy nevyjadroval. Podnety

³⁹ René DESCARTES: *Correspondance*, AT IV, s. 346.

⁴⁰ René DESCARTES: *Correspondance*, AT, IV, s. 168.

⁴¹ Tamže.

nielen zo strany Arnaulda, ale aj jeho epištolárnych korešpondentov ho preto napokon postavili do polohy, v ktorej by malo nastať akési proklovské *silentio conclusit*. A z tohto dôvodu Descartes konštatuje nasledovné: „zatiaľ čo samotný Tridentský koncil nechcel vysvetliť, akým spôsobom sa Telo Kristovo nachádza v Eucharistii, a napísal, že sa v ňom nachádza tak, že *sme len sotva schopní vyjadriť to slovami*, mal by som obavy, aby ma neobvinili z trúfalosti, ak by som sa odvážil čosi k tejto téme stanoviť...radšej by som svoje domnienky predniesol nahlas ako písomne“⁴².

K otázke eucharistie a transsubstanciácie sa však na poli novovekej filozofie nevyjadril Descartes úplne osamelo. Táto obzvlášť vážna tematika totiž imponovala svojou hĺbkou tak benediktínovi Desgabetsovi⁴³, ako aj Descartovmu protivníkovi, ktorým nebol nik iný ako ten, ktorý o sebe tvrdil, že začínal ako filozof a končil ako teológ – G. W. Leibniz, pre ktorého otázka transsubstanciácie, na rozdiel od Descarta, bola súčasťou jeho niekoľkonásobných ambícií hlavne v časoch, v ktorých vznikol konspekt okázalého projektu známeho ako *Demonstrationes catholicae*, či v korešpondencii s pátrom Des Bosses z rokov 1706 – 1716. K tomu je však potrebný ďalší a podrobný ponor, ktorý z pochopiteľných dôvodov nemožno exponovať na jednom spoločnom mieste s Descartovými argumentmi.

BIBLIOGRAFIA

- ARISTOTELES: *Fyzika*. Prel. A. Kříž. Praha: Rezek 1996.
- ARMOGATHE, Jean-Robert, *Theologia Cartesiana. L'Explication physique de l'Eucharistie chez Descartes et Desgabets*. In: Archives internationales d'histoire des idées, č. 84. La Haye: Martinus Nijhoff, 1977.
- BAILLET, Adrien, *La vie de Monsieur Descartes*. zv. 2. Paris: Daniel Horthemels, 1691.
- BETZ, Johannes, *Die Eucharistie in der Zeit der griechischen Väter*. Freiburg: Verlag Herder, 1955.
- DESCARTES, René, *Correspondance*, T. 1, ed. Adam-Tannery. Paris: Léopold Cerf, 1897.
- DESCARTES, René, *Correspondance*, T. 3, ed. Adam-Tannery. Paris: Léopold Cerf, 1899.
- DESCARTES, René, *Correspondance*, T. 4 ed. Adam-Tannery. Paris: Léopold Cerf, 1901.
- DESCARTES, René, *Correspondance*, T. 5 ed. Adam-Tannery. Paris: Léopold Cerf, 1903.

⁴² DESCARTES, R.: *Correspondance*, AT, V, s. 184.

⁴³ K bibliografii tohto autora pozri LEMAIRE, P.: *Le cartésianisme chez les Bénédictins*. Paris 1901.

DESCARTES, René, *Discours de la méthode & Essais*, T. 6 ed. Adam-Tannery. Paris: Léopold Cerf, 1902.

DESCARTES, René, *Meditationes de Prima Philosophia*. T. 7 ed. Adam-Tannery. Paris: Léopold Cerf, 1903.

DESCARTES, René, *Meditace o první filosofii*. prel. Glombíček, P., Marvan T., Zavadil P., Praha: Oikúmené, 2003.

GILLMANN, Franz, In: *Der Katholik*, zv. 2, roč. 38, Mainz 1908.

HÖDL, Ludwig, Der Transsubstantiationsbegriff in der scholastischen Theologie des 12. Jahrhunderts. In: *Recherches de Théologie ancienne et médiévale* 31 (1964), s. 230-259.

MACY, Gary, *The Theologies of the Eucharist in the Early Scholastic Period*. Oxford: Oxford university Press, 1984.

MONTANARI, Franc, *The Brill Dictionary of Ancient Greek*. Leiden/Boston: Brill, 2015.

RODIS-LEWIS, Geneviève, *L'individualité selon Descartes*. Paris: Vrin, 1950.

RODIS-LEWIS, Geneviève, *L'Œuvre de Descartes*, zv. 1., Paris: Vrin, 1971.

THOMAE DE AQUINO OPERA OMNIA <https://www.corpusthomisticum.org/iopera.html> (cit. 20. 12. 2024).

Mgr. Martin Škára, PhD.

Katedra filozofie

Filozofická fakulta

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Moyzesova 9, 04001 Košice

martin.skara@upjs.sk